דני שורץ

על בעית המתירנות

בעיית המתירנות מציבה אתגרים קשים בפני האדם הדתי בדורנו. בעיה זו באה לידי ביטוי בהתמודדות העצמית שלו עם המתירנות, בחינוך הנוער והילדים ועוד, אך היא מציבה בעיה נוספת - על מה ולמה היא באה לעולם?

מקובלים אנו, שכל תופעה חברתית-רוחנית, המגיעה ויורדת לעולם, תורמת בצורה זו או אחרת להתבגרות העולם ותיקונו, גם אם בו בזמן - חורבן רב בכנפיה. ובלשונו של הראי"ה (אורות התשובה ד, ג):

> ... וכן כל אותם תיקוני תרבות, שעל ידם יוצא העולם מחורבנו, סדרי החיים החברתיים והכלכליים, ההולכים ומשתכללים עם תקוני כל חטא ועוון, מהחמורים שבחמורים עד דקדוקי סופרים ומידות חסידות היותר מופלגות, כולם עושים חטיבה אחת, ואינם מנותקים זה מזה, "וכולהו לחד אתר סליקין".

אומנם, כאן, אין הוא מזכיר את החורבן, הטמון לעיתים ב-"אותם תיקוני תרבות", אך באגרת שע"ח (אגרות ח"ב עמ' לז) {מופיעה גם בתחילת אורות התשובה מהד' הישיבה} הוא כותב:

> כי כל זמן מאיר בתכונתו, ועצת ה' אשר יעץ, להחל אור גאולה מעולפת במטמוני מסתרים, כמו שאנו רואים בעינינו, ומוקפת בהמון נגעים של עניי הדעת סובלי חלאים רוחנים וכו'...

לעיתים, "תיקוני התרבות" מוקפים בהמון נגעים, אך זו הדרך לגאולה.

בתופעות העבר, קל לנו יותר להתבונן מבתופעות ההווה, ולראות את התועלת שצמחה מהן. נקח, לדוגמא, שתי תופעות: האחת - הסוציאליזם והקומוניזם, והשניה - ההשכלה והחילון.

הסוציאליזם, בזמן עלייתו ופריחתו, משך אחריו אלפי צעירים אידאליסטים, ובהם יהודים רבים. יהודים אלו, חלקם התבולל ועזב את דתו, וחלקם אומנם נשאר בקרב עמנו, אך רחוק מכל ריח תורה. כמובן, אין זה הנזק היחיד שהביא הסוציאליזם לעולם. בשם הקומוניזם דוכאו עשרות מליונים של בני אדם, זכויות נשללו, החופש ניטל. מליונים נכלאו בבתי-סהר או הוגלו לערי גזירה, ומליונים אחרים נרצחו. לכאורה, רק חורבן הביא הסוציאליזם-קומוניזם לבני האדם. כיום, לאחר שהקומוניזם קרס, נראה, שהקומוניזם עבר מהעולם, ולא השאיר

שום רושם. האומנם זה כך? נתבונן בשני דברים שהביא הקומוניזם לעולם (ואינני אומר שאלו הדברים היחידים): - האחד - צמצום הפערים בין המעמדות החברתיים. בעבר, אדם שנולד במעמד חברתי מסויים, באותו מעמד גם היה מת. לא היתה אפשרות להתקדם ולהשתנות. לא היה מגע בין המעמדות, וכתוצאה מכך לא היתה השפעה הדדית. במידה רבה בזכות הקומוניזם, הסדר הישן של המעמדות טושטש ונעלם. ההכרה כי בני האדם שווים, או כמעט שווים, חילחלה. כיום גם אדם, שנולד בשפל המדרגה, אין זה מהנמנע, שישתנה ויתקדם.

הדבר השני הוא ההגנה על זכויות החלש. על פי תורת הקפיטליזם, החיים הם מלחמת קיום מתמדת, בה החזק מנצח - והחלש נרמס. אין מקום לאיגוד מקצועי, המעסיק - החזק, הוא שקובע מתי יעבוד הפועל החלש, ומתי יפוטר. נקח דוגמא מהמציאות בימינו. במזרח גרמניה, הקומונסטית, היה מפעל לרכב. במפעל זה, היה פס ייצור מיוחד, שהותאם לעבודה ע"י נכים ובעלי מום (על פי התפיסה הקומוניסטית, שכל אדם חייב לעבוד, כדי שלא יהיה פרזיט.). לאחר איחוד גרמניה, נרכש המפעל ע"י חברה פרטית. אחד השינויים הראשונים שנעשו, הוא - ביטול אותו פס ייצור, מכיון שהוא לא רווחי.... בעקבות הסוציאליזם גם במדינות הקפיטליסטיות, נחקקו חוקים רבים - חוקים סוציאלים להגנת החלש, לעזרה לפועל, למפוטר וכדו' . כמובן, שאין אנו יכולים לענות - האם שווה הצער את הרווח? האם אין דרך אחרת להגיע לאותה תוצאה? אך צריכים אנו להתבונן ולראות את התועלת שצמחה, למרות האסונות. צריכים אנו לראות את תרומתה של התופעה להתקדמות העולם, והתפתחותו לקראת התיקון השלם.

הדוגמה השניה היא ההשכלה. בזמן פריחת ההשכלה, אלפי אנשים רצו אחריה, כרצים אחר האור. כך היה בעולם היהודי, וגם בעולם הנוצרי. ההשכלה הביאה חורבן רב לעולם היהודי. אלפי צעירים עזבו עול תורה ומצוות. רבים מחובשי בתי המדרש, ובהם, ממיטב הכישרונות, הלכו להשכלה והתרחקו מהתורה. חלקם התבולל, והתרחק לגמרי מהעולם היהודי, וחלקם נשאר בעולם היהודי, אך כופר. צאצאיהם היום, הם לעיתים דור שלישי ורביעי להתרחקות מתורה ומצוות. מבחינה זו, ההשכלה היא אסון נורא לעולם היהודי. אך האם שום תועלת וטובה לא צמחה מההשכלה?

לפני בוא ההשכלה לעולם, היה ניוון מסויים בעולם הרוח היהודי. אומנם בני-עליה, המגיעים להשגות גדולות, היו בכל דור, אך רוב האנשים, ובהם גם חלק גדול מיושבי בתי המדרש, חיו ב-"אמונה של צאינה וראינה". {ראה בשדה הראי"ה עמ' 76} אמונה זו היתה אמונה

תמימה ואמיתית, אך לא הצליחה להגיע לעומק רוחני. דווקא הזעזוע, שהביאה ההשכלה, יכל לעורר לחקירה עמוקה ולבירור גדול יותר בעמקי התורה. אך התועלת אינה רק התועלת שהושגה מהזעזוע, אלא גם מעצם ההשכלה. ההשכלה יצרה דפוסי חשיבה חדשים, יצרה כלים חדשים, שדווקא על ידם ניתן להגיע להשגות רוחניות עמוקות. כלים אלו, בעקבות ההשכלה, אינם נחלת בני העליה בלבד, אלא נחלת הכלל, וכך, גם המוני העם מוכנים לקליטת רעיונות עליונים דקים, שקודם לכן לא היו בתחום השגתם.

גם כאן, אין אנו יכולים לענות, האם הנזקים שווים את התועלת? האין דרך אחרת להגיע לאותו היעד? אך צריכים אנו לראות את התועלת שצמחה, את התרומה להתפתחות העולם ותיקונו, על אף הנזק.

באותה ראיה, ועם אותם כלים, צריכים אנו להביט על המתירנות שמשתוללת בימינו; המתירנות - שמיום ליום רעתה מתגברת, והגבולות של אתמול הם הנורמה של היום. למעשה, המתירנות אינה תופעה העומדת בפני עצמה, היא חלק מתופעה כללית יותר, תופעת הנהנתנות. אם ננסה להגדיר את האידאולוגיה העומדת מאחורי הנהנתנות (במודע או שלא במודע), הרי הנהנתנות רואה את החומר כדבר טוב, אולי הדבר הטוב ביותר שיש. אכול, שתה, שמח, וכמובן - תהנה מיצר המין. תפוס כפי יכלתך מהעולם הזה, הגשמי-החומרי.

העולם שבוי מאות שנים בתפיסה, שעיקר ביטוייה בנצרות, אך השפעותיה ניכרות גם ביהדות, שהחומר הוא רע, רע מאד. עולם שקר, ופיתויים האורבים לאדם ומבקשים ללכוד אותו. על האדם להתרחק ככל שניתן מהעוה"ז, להשתמש בו כמה שפחות, ואם אפשר - כלל לא להשתמש בו. ככל שנשתמש פחות בעולם הגשמי, כך נהיה יותר רוחניים. צריך לאכול כי אין ברירה, אך ככל שנמעט באכילה, נהיה קדושים יותר. כך באכילה, וכך בשאר התאוות הגשמיות.

תפיסה דומה לזו, מופיעה הרבה בספרות המוסר שלנו. נביא פיסקה אחת ממסילת ישרים, המבטאת היטב תפיסה זו (פרק יג):

> ונבאר עתה הפרישות הטוב ונאמר, כי הנה אחר שהתבאר לנו היות כל עניני העולם נסיונות לאדם, וכמו שכתבנו כבר למעלה והוכחנו בראיות, והתאמת לנו גם כן רוב חולשת האדם וקרבת דעתו אל כל הרעות, יתברר בהכרח, שכל מה שיוכל האדם להמלט מן הענינים האלה ראוי שיעשהו, כדי שיהיה נשמר יותר מן הרעה אשר ברגליהם. כי הנה, אין לך תענוג עולמי אשר לא ימשך אחריו איזה חטא בעקב. דרך משל: המאכל והמשתה,

כשניקו מכל איסורי האכילה, הנה מותרים הם, אומנם מילוי הכרס מושך אחריו פריקת עול, ומשתה היין מושך אחריו הזנות ושאר מינים רעים...

ולקראת סוף הפרק -

אך הפרישות הרע הוא כדרך הגויים הסכלים, אשר לא די שאין לוקחים מן העולם מה שאין הכרח בו, אלא שכבר ימנעו מעצמם גם את המוכרח, וייסרו גופם בייסורין ודברים זרים, אשר לא חפץ בהם ה' כלל וכו'...

כלומר - כל מה שאינו הכרחי, טוב להמנע ממנו וצריך להמנע ממנו, אך מה שהכרחי, צריך לקחת כפי הצורך ולא יותר. כל עניני העוה"ז הם נסיונות, וצריך האדם להשתדל לא ליפול בהם ולא להכשל בהם. כפי שאמרנו, תפיסה זו מופיעה הרבה בספרי המוסר, ותפסה לה שביתה בלב המוני העם. כדי לצאת מתפיסה זו, כדי שיוכל העולם להגיע להכרה שהחומר אינו רע, לא רק בגלל שהוא הכרחי, אלא מכיון שעל כל מעשה הבריאה, הגשמי והרוחני, נאמר - "וירא א-לקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד...", מכיון שאחרי שהאדם מתעלה, החומר עצמו טוב, צריך להגיע לטרוף המערכות הקיצוני בו אנו שרויים. כדי שהעולם יוכל להגיע לתפיסה, שבעולם הבא יש אכילה ושתיה ויש בו גוף (כתפיסת רס"ג, רמב"ן, רמח"ל ורבים מהמקובלים), שדווקא ע"י העולם החומרי ניתן וצריך להתקרב אל ה', צריך להגיע לקיצוניות המעוותת ששולטת היום בעולם. כדאי להביא כאן את התפיסה, הרואה כיצד ע"י החומר ניתן לעבוד את ה', דווקא מהמסילת ישרים (פרק כו), שממנו ראינו גם את התפיסה הקודמת.

ותראה עתה ההפרש שבין הטהור לקדוש. הטהור מעשיו החומריים אינם לו אלא הכרחיים, והוא עצמו אינו מתכוון בהם אלא על צד ההכרח, ונמצא שעל ידי זה יוצאים מסוג הרע שבחומריות ונשארים טהורים, אך לכלל קדושה לא באו, כי אלו היה אפשר בילתם, כבר היה יותר טוב. אך הקדוש, הדבק תמיד לא-לקיו, ונפשו מתהלכת בין המושכלות האמתיות, באהבת בוראו ויראתו, הנה נחשב, לו כאילו הוא מתהלך לפני ה' בארצות החיים, עודנו פה בעוה"ז. והנה איש כזה, הוא עצמו נחשב כמשכן, כמקדש וכמזבח, וכמאמרם, זכרונם לברכה, "ויעל מעליו א-לקים" - האבות הן הן המרכבה! וכך אמרו: הצדיקים הן הן המרכבה! כי השכינה שורה עליהם כמו שהיתה שורה במקדש. ומעתה המאכל שהם אוכלים, הוא כקורבן שעולה על גבי האישים, כי ודאי הוא, שנחשב לעילוי גדול אל אותם הדברים

שהיו עולים על גבי המזבח, כיון שהיו נקרבים לפני השכינה, וכל כך יתרון היה להם בזה, עד שהיה כל מינם מתברך בכל העולם, וכמאמרם ז"ל במדרש. - כן המאכל והמשתה שהאיש הקדוש אוכל, עילוי גדול הוא למאכל ולמשתה ההוא, כאילו נקרב ע"ג המזבח ממש וכו'... (עי"ש).

כמובן, אין אני אומר, שהעולם נמצא כעת במעלה שהמסילת ישרים מדבר עליה. (יש לזכור, שהמסילת ישרים בנוי מדרגה אחר מדרגה, ועד שלא נקנתה מדרגה אחת, לא ניתן לעלות למדרגה הבאה. כדי להגיע {הערת העורך: בהערה זו, לכאורה, יש משום סתירה למאמר כולו. במאמר טוען הכותב כי ע"י המתירנות יגיע העולם לתפיסה השלימה של החומר, ואילו כאן כותב, כי דווקא הפרישות - כנאמר במסילת ישרים - היא שתביא לקדושה. לענ"ד יש לעמוד על נקודה אחת.

הספר מסילת ישרים נכתב כהדרכה לפרט. בהתפתחות ציבורית, ובוודאי כשמדובר בהתעלות העולם, לא שייכת גישה של דיכוי, של מוסר. בהנהגת ציבור שייכת רק דרך הקדושה, המפתחת את הנקודות החיוביות, ומגלה את האור שבכל דבר. ועי' מוסר הקודש פי"ב ואכמ"ל.} לקדושה (פרק כו), צריך לעבור את הפרישות (פרק יג). העולם כיום, אין "נפשו מתהלכת בין המושכלות האמתיות באהבת בוראו ויראתו".)

אך כדי שהעולם יוכל להגיע למעלה זו, יש צורך בשינוי מהותי, ביחס לחומר. יש צורך שהעולם יוכל לראות את החומר בראיה גדולה יותר, ולא כמלכודת האורבת לאדם. נראה לי, שהמתירנות, הרואה את החומר כחזות הכל, מכריחה את יושבי בית-המדרש לברר את היחס אליו לעומק, ואצל המוני העם, עוקרת היא את הגישה הישנה, ויוצרת מוכנות לתפיסה החדשה, העמוקה יותר.

כמובן, שגם כאן אין אנו יכולים לענות - האם הנזק שווה לתועלת? האין דרך אחרת להגיע למעלה? אך וודאי צריכים אנו לראות, איך מצרה זו דווקא, הולך ומשתכלל העולם לקראת ההבנה השלמה והמציאות המתוקנת.

האם זו התועלת היחידה הצומחת מהמתירנות?

יש להניח, שתופעה זו, מכיון שיש לה עוצמה כ"כ רבה, תועלות נוספות לה. אנשים אחרים, בוודאי ימצאו תועלות אחרות, שיוצאות מהמתירנות, ובוודאי כל בני האדם יחדיו, לא יוכלו להגיע לחקר עצת ה' במלוא עומקה. אך אין אנו פטורים מלנסות לפתור בעיה זו, איש איש בדרכו.

אוריה יורב

על "אידאולוגית" ההפקרות - תגובה למאמרו של דני שורץ

בפתיחת מאמרו, כותב דני, "שכל תופעה חברתית-רוחנית, המגיעה ויורדת לעולם, תורמת בצורה זו או אחרת להתבגרות העולם ותיקונו, גם אם כו בזמן, חורבן רב בכנפיה".

אולם בהמשך מאמרו הוא דן רק בצורה אחת בה יכולה לתרום התופעה, בין אם המדובר בסוציאליזם-קומוניזם, ובין אם מדובר בהשכלה או מתירנות, הצורה היחידה של תרומה לתקון העולם, עליה כותב דני היא, שהתופעה משלימה חסרון שהיה קיים בעולם, למרות שההשלמה באה בצורה קיצונית עד כדי גרימת הרס.

לדעתי, כפי שגם הדגיש דני, זו רק צורה אחת. אפשר לדבר גם על אפשרות של תקון העולם על-ידי סלידה מאותה דרך מעוותת, חסרת כל תוכן, המצעידה את פועליה לכל הרס ורקבון עד כדי איבוד צלם אנוש. אם מדברים על דרכיו של הקב"ה, גם הדרך השניה שהצגתי אפשרית, אם כי, היא הפוכה לכל כונת מאמרו של דני.

לגופם של דברים, כל השואת תופעת המתירנות-נהנתנות לאידאולוגיות השוויון וההשכלה למיניהם, אינה נכונה. תנועות המהפיכה, לסוגיהן, היו תנועות אידאולוגיות, תנועות שעמדו מאחריהן רעיונות רוחניים, אותם הן ניסו לממש.

לרעיונות רוחניים אפשר להתחבר, כי במחשבה "אין תחומין למעלה מעשרה". הרעיונות רוחניים במהותם, ולכן קשורים לתורה. אפשר למצוא את הקישור אליהם, למרות שבהתממשותם של הרעיונות הם מתעוותים. (וזאת בגלל חוסר קישורם הממשי לתורה).

אך המתירנות והנהנתנות אין שום אידאולוגיה מאחריהן. אין בהן שום חשיבות ערכית של החומר, כמו המטריאליסטים, אלא הפקרות מוחלטת. האידאולוגיה היחידה היא "בא לי", ו"אכול ושתו כי מחר נאכל עוד". שקיעה בחומר לשמה.

ההפקרות החומרית אינה בת ויכוח או איזשהו שיג ושיח. היא כלל לא עומדת על אותו סולם, ולא משדרת על אותם גלים.

הצורה היחידה להתמודדות איתה, היא הסלידה ממנה, עקב ההרס אליו היא מצעידה את האנושות.

אין מטרתי להפוך את הדיון לויכוח במקורות, אך בלא כלום אי אפשר. כשהרב קוק מדבר על חשיבות החומר, שמגלמות התנועות השונות, הוא מדבר על תנועות אידאליסטיות, וכך באורות התחיה (פרק מד) מדבר על מרידה רוחנית, שתהיה בתחילת תחית האומה. מרידה שיש עמה את אותה נטיה לחומריות, אחרי שלא היתה שנים רבות בעם ישראל, ולכך מוכרח

שאותה מרידה תגיע בתקיפות. אולם בהמשך הוא מדבר על הימים הבאים שהם דומים לימינו אנו - "השלוה הגשמית שתבא לחלק מהאומה, אשר ידמו שכבר באו למטרתם כולה, תקטין את הנשמה, ויבואו ימים אשר תאמר אין בהם חפץ. השאיפה לאידיאלים נישאים וקדושים תחדל, וממילא ירד הרוח וישקע, עד אשר יבא סער ויהפך מהפיכה". הרב קוק לא מנסה לקדש את אותה שקיעה בחומריות. לדעתו, אותה שקיעה זקוקה לסער ומהפיכה.

בשולי הדברים יש להוסיף, כי רעיונות מחשבתיים אינם סתם רעיונות פלספניים ללא משמעות מעשית, ומתוך דברי המאמר הנ"ל נשמע, שאנו צריכים, לא להתנזר ולהסתגף מהחומר, אלא לקדש אותו, ולדעת, שהקדושה היא עם החיים וע"י החיים.

גישה זו כבר נאמרה, עקרונית, ע"י הרב קוק, לגבי אותן אידאולוגיות שהזכרנו לעיל. אולם כאשר באים ומראים את החיוב שבתופעת המתירנות, מעבר לבעיות העקרוניות שהעליתי, ישנה בעיה קשה, שעלולה להווצר בשלבים הבאים אחרי ראיית החיוב באותה תופעה שלילית, והיא, שיש לגאול את אותה תופעה החיובית במהותה, מידי החוטאים, ע"י עשיתה ע"י שלומי אמוני ישראל, ובעצם להוביל לאנרכיה דתית, והדברים לא מופקעים, וכבר התרחשו בהסטוריה היהודית.

קידוש החומר, אין כוונתו השקיעה בו, אלא העלאתו לקדושה ע"י עשית תורה ומצוות. וכאשר מראים את החיוב בתופעות שליליות במהותם, המרחק בין הסלידה מהם, למרות החיוב הטמון במהותם, לבין עשיתם כהעלאת ניצוצות הטומאה - קטן ומתאפס.

דני שורץ

הערה לתגובה

כאשר נתחתי במאמר את תופעת המתירנות, ודאי לא בקשתי לקדש אותה, אלא לראות את התועלת העולה ממנה על אף החורבן שבה. כמובן, התופעה עצמה היא תופעה שלילית ומהרסת, שיש להלחם בה, ולעשות ככל שנוכל כדי להודפה. אם עולה מהמאמר רושם אחר, הרי זה רושם מוטעה. בנקודה זו, וודאי אוריה ואני מסכימים. אמנם ביחס למספר נקודות, כגון - האם יש תופעות בעולם שכל ענינם הוא שלילה בלבד (להוציא דברים נדירים כגון עמלק, וגם בכך יש לדון בהרחבה), או מהו היחס לחומר, אנו חלוקים, אך דברים אלו מצריכים דיון בפני עצמו.

הערת העורך:

לענ"ד, מדברי שניהם יש לנו ללמוד. לא נחלקו דני ואוריה על התפיסה, שבכל תופעה ציבורית בעולם יש לראות את הטוב הנובע ממנה, ואת תרומתה למהלך הכללי של התעלות העולם. כמו כן, לא נחלקו על הצד המעשי, ולדברי שניהם, חייבים אנו להלחם מלמת חורמה בתופעה, וח"ו לא לקדש אותה או חלק ממנה. הדיון הינו מחשבתי-הסטוריוסופי בלבד, ללא כל מחלוקות בהשלכות המעשיות.

על מה נחלקו?

לשיטת דני - בתופעה עצמה יש נקודת טוב, וכשתתברר מתוך הרע האופף אותה - יתעלה העולם. ואילו לשיטת אוריה - אין בתופעה מצד עצמה שום טוב, ותרומתה להתעלות העולם נובעת מהסלידה ממנה והמלחמה בה. רמח"ל ב"דעת תבונות", בסי' קכ"ד, נוקט כשיטת אוריה, שתכליתו של הרע הוא ליבטל ע"י המלחמה בו, ואילו בסי' קנ"ח הוא נוקט כשיטת דני, שהרע עצמו ישוב לטובה.

לענ"ד שניהם כאחד צודקים, אין סתירה ברמח"ל, והדברים משלימים זא"ז. ע"י הסלידה ברע והמלחמה בו, מתבררת נקודת הטוב שבו, ובסופו של דבר, נשארת רק נקודת הטוב - והרי הפך הרע לטוב. גישה זו שזורה בכתבי הרב קוק במקומות רבים ואין כאן המקום לפורטם. נציין רק, שמעין תהליך זה של מלחמת הדעות נזכר בפ"י מחכמת הקדש. מובא בירושלמי (ברכות פ"ט, ה"ה):

אברהם אבינו עשה יצר הרע טוב, דכתיב: "ומצאת את לבבו נאמן לפניך".... אבל דוד לא היה יכול לעמוד בו והרגו בלבבו, מ"ט: "וליבי חלל בקרבי".

הרי לנו שתי הגישות הנ"ל בבחינת דוד המלך ואברהם אבינו ע"ה. ובעז"ה, נזכה ויגיע העולם לבחינת דוד המלך ולבחינת אברהם אבינו, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.